

SCHATGRAVEN IN DE GESCHIEDENIS VAN SOCIAAL WERK OVER UTOPIEËN, WISSELENDE TIJDGEESTEN EN AMBACHTELIJK SCHARRELEN

Rede

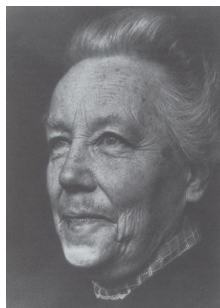
(gedeeltelijk) uitgesproken bij de
beëindiging van het ambt van
bijzonder lector Geschiedenis van het
Sociaal Werk aan Hogeschool Utrecht
op 16 mei 2014

door:
dr. Maarten van der Linde

**Geachte leden van het College van Bestuur,
geachte directeur van het Oranje Fonds, geachte genodigden,
beste (oud-)studenten en collega's, lieve familie en vrienden,**

Boven de uitnodiging staat "Schatgraven in de geschiedenis van het sociaal werk" en het zou geweldig zijn als we daar nu direct mee konden beginnen. We zouden dan gaan schatgraven in ons eigen verleden en dat van onze families, want daar is veel moois en waarschijnlijk ook veel verdrietigs te ontdekken op het gebied van zorg en bijstand. Als ik hier rond kijk, zie ik veel kandidaten om interessante schatten mee op te graven. Maar dat gaat niet met allemaal, omdat we met zovelen zijn. Daarom maak ik een keuze.

SCHATTEN IN DE GESCHIEDENIS VAN DE AANWEZIGEN

Marie Muller Lulofs

Ik zie Bregje Boonstra, de achterkleindochter van Marie Muller Lulofs (1854-1954). Marie Muller Lulofs is een legende in de geschiedenis van het maatschappelijk werk. Een legende, ja, ook omdat ze bijna honderd werd, maar in de eerste plaats omdat ze zich gedurende vijftien jaar heeft ingezet voor verbetering van armenzorg en maatschappelijk werk. Zij nam in 1898-1899 het initiatief om in Amsterdam de eerste School voor Maatschappelijk Werk op te richten. Het nieuwe onderwijsgebouw van de sociale opleidingen van de Hogeschool van Amsterdam (HvA) kreeg in oktober 2013 haar naam: Muller Lulofs Gebouw. Ik zou de rest van de middag makkelijk kunnen vullen met verhalen over haar activiteiten, maar ik beperk me tot het voorlezen van het toespraakje dat zij in 1909 hield bij de diploma-uitreiking aan mejuffrouw Perelaar:

"Wie eenmaal gepeild heeft de diepte van 't contrast tussen hoog en laag, rijk en arm, overbeschaving en geestelijke armoede, die laat 't niet meer los. Ook tot u kwam 't inzicht van de schromelijke ongelijkheid tussen mensen en mensen, en ge verzette u ertegen met al wat in u was, en ook u liet 't niet meer los.

Er zijn tweeërlei wijzen waarop we dit inzicht kunnen dragen. Of we wenden ons vol bitterheid af van een maatschappij die dat contrast – dat in onze ogen onrecht is – duldt, een maatschappij waarin wij met onze zwakke kracht toch geen verbetering kunnen brengen, of we geven onze gehele persoonlijkheid, al ons kunnen en willen, al onze werkkraft, ons intellect en onze talenten om, zoveel als in ons vermogen is, dat onrecht te voorkomen of te herstellen.

Gij wilt 't laatste! Als woningopzichteres zult ge daartoe ruimschoots in de gelegenheid zijn. Teleurstelling en strijd zullen u niet bespaard blijven, maar ge zult dikwijls ook de brengster zijn van meer welvaart, van meer ontwikkeling en van meer geluk. Wees daardoor zelf gelukkig en put uit uw warme liefde voor de minder bevoorrechten de kracht tot de strijd voor hun rechten.”¹

Aldus de overgrootmoeder van Bregje Boonstra, Marie Muller Lulofs, in 1909.

Maar dat is nog niet alles.

Elizabeth Boissevain

Ik zie hier vanmiddag ook Madeleine Gunning, de kleindochter van Elizabeth Boissevain (1864-1904), die in 1899 de eerste directrice werd van de kersverse School voor Maatschappelijk Werk, die in het begin nog 'Opleidingsinrichting voor Sociale Arbeid' werd genoemd. Daarvoor was zij adjunct-directrice van Ons Huis aan de Rozenstraat in de Jordaan. Zij was één van de eerste vrouwen die voor het pionierende genootschap Liefdadigheid naar Vermogen huisbezoeken aflegde. Zij was toen nog een twintiger. Mannen deden dit werk sinds 1873, vrouwen sinds 1883. Elizabeth was van jongs af vertrouwd met armenzorg, want haar moeder ontving elke maandagmorgen in het souterrain van het huis op de Kloveniersburgwal 74 een hele stoet van al of niet hoogbejaarde vrouwen en deelde turfkaarten, bruine en witte bonen, meel en - voor zover beschikbaar - naaiwerk uit. Soms sprak ze de mensen die kwamen krachtig toe, want ook dronkaards en ontslagen gevangenen behoorden tot haar cliënten. Haar moeder was geen uitzondering, want het was een eeuwenoude gewoonte bij een aantal Amsterdamse families om op die manier particuliere liefdadigheid uit te oefenen.²

Haar jongste zus Mia, toen nog een tiener, vergezelde Elizabeth begin jaren negentig wel eens bij haar huisbezoeken.

Mia Boissevain schreef daarover in haar herinneringen het volgende:

“Het district van mijn zuster Elizabeth lag in de Jonker- en Ridderstraten bij de Geldersche Kade, die nu zijn afgebroken. Wij gingen de vervallen trappen op langs een vuil touw en kwamen in kleine bedompte eenkamerwoningen, waar de natte was aan de zoldering hing en op een hete potkachel het eten stond te zeuteren. Mij hebben die bezoeken een weldoende herinnering achtergelaten, omdat mijn zuster (Elizabeth) een genoeglijke wijze had om met de vrouwen om te gaan. Zij bracht een vrolijke stemming teweeg en zat meestal met die vrouwen te lachen.”³

Louis Blankenberg, 1881

Het leek er even op dat Hans en Huub Blankenberg er vanmiddag konden zijn. Hun overgrootvader Louis Blankenberg (1854-1927) heeft aan de wieg gestaan van het moderne maatschappelijk werk.

Als achttienjarige kantoorjongen richtte deze Louis samen met zijn zestienjarige broer Reinier, dertienjarige zus Jet en zeventienjarige vriend Piet Verhoeve Kars (die op de kweekschool zat) een genootschap op dat uitgroeide tot het zeer bekende Liefdadigheid naar Vermogen. Ik kom daar nog op terug.

De jongelui vroegen in 1874 prins Hendrik, broer van koning Willem III, om beschermheer te worden. De prins accepteerde de uitnodiging en kwam ook werkelijk naar de vergaderingen. In het koninklijk kielzog haastten vele Amsterdamse burgers om zich aan te sluiten. Dat is één van de opmerkelijke gebeurtenissen uit de voorgeschiedenis van het Oranje Fonds. Niet veel later – in het tijdperk van koningin-regentes Emma en later koningin Wilhelmina - ging Liefdadigheid naar Vermogen de verzoeken om hulp en steun, die vanuit Amsterdam bij het Koninklijk Huis binnenkwamen, behandelen.

Tot zover het schatgraven en de verhalen.

1. VERANDERENDE TIJDGEEST, NIEUWE BRIL, NIEUWE VERGEZICHTEN

Bij het historisch schatgraven is één van de meest fascinerende vondsten het fenomeen van de veranderende tijdgeest. We kunnen tijdgeest ook 'sociaal-culturele conjunctuur' noemen, naar analogie van 'economische conjunctuur'. Ik hou het op 'tijdgeest'. Tijdgeest is een moeilijk te pakken en te verklaren verschijnsel, maar het is er niet minder werkzaam door.⁴ Als we spreken over een veranderde tijdgeest bedoelen we een omslag in collectieve mentaliteit. Die veranderde tijdgeest maakt dat we anders gaan denken, kijken en voelen over allerlei maatschappelijke verschijnselen, en ook over welzijn, over waarden als solidariteit en gelijkheid, rechten en plichten, verantwoordelijkheid en maatschappelijk werk. En er spelen vragen als: wie zijn de kwetsbaren, welke taken heeft de overheid en wat moeten burgers zelf doen?

Veranderende tijdgeest doet zich voor als een slingerbeweging, moeilijk voorspelbaar en vaak pas achteraf verklaarbaar. Het begrip tijdgeest roept soms irritatie op, omdat het soms wordt gebruikt alsof het een absolute macht zou hebben over ons denken, doen en laten. We zouden ook niet meer zelf verantwoordelijk zijn, maar 'gestuurd door de tijdgeest'. Een kenmerk van een omslag van de tijdgeest is dat het vaak een reactie is op een waarde die tot in het absurde werd nagestreefd. Maar ook de nieuwe tijdgeest roept na verloop van tijd een tegenreactie op. Met andere woorden: de wal keert het schip. Het voordeel van het komen tot een zekere leeftijd is dat men zich bewust wordt eerder dergelijke omslagen in de tijdgeest te hebben meegemaakt.

Wie in de tweede helft van de jaren zestig op de sociale academie studeerde of werkte, rekende op steeds maar groeiende welvaart en een zich steeds verder uitbreidend welzijnsbeleid. Toch was er ook veel kritiek: we zouden consumptieverslaafd en eendimensionaal worden en bovendien zijn ingekapseld door

het systeem. De belangstelling voor deze kritische theorie van Marcuse verbreidde zich via de beginnende studentenbeweging. Vooral na de opzienbarende gebeurtenissen van mei 1968 in Parijs zetten veel docenten en studenten een marxistische bril op en bezagen zij de samenleving vanuit het perspectief van tegenstellingen tussen kapitaal en arbeid, productie en reproductie, arbeidersklasse en burgerij, en niet te vergeten tussen linkse en rechtse stromingen in de weg naar het socialisme.

Een jaar of tien, vijftien stond het onderwijs in het teken van maatschappijanalyse en strategieontwikkeling.⁵ Maatschappijkritiek, bewustwording en maatschappijverandering waren de trefwoorden. Dat de maatschappij tussen 1946 en 1965 al onherkenbaar was veranderd, telde niet. Naast een maatschappijgerichte, door het neomarxisme geïnspireerde stroming, tekende zich een persoonsgerichte stroming af, die zich liet inspireren door de humanistische psychologie. Bij de ene stroming stonden emancipatie en sociale actie centraal, bij de andere persoonlijke groei en zeggenschap. Dit onderwijs trok honderden, zelfs duizenden studenten uit sociale bewegingen, zoals van jongeren en vrouwen en van de vakbeweging, maar ook veel tweede kansers (studenten van 21+). Het was een inspirerende en dynamische tijd, maar ook om horendol van te worden. Want wat is nog onderwijs in zo'n baai-erd van engagement? Paste dat nog wel in het officiële, door de overheid vastgestelde leerplan? Nee dus. De directeur, die deze complexe onderwijsrealiteit voor de inspectie moest vertalen in lessentabellen, maakte overuren.

2. DE MOEILIJKE RELATIE TUSSEN UTOPISCH DENKEN/DOEN EN SOCIAAL WERK

Naast verschillen zie ik overeenkomsten tussen de huidige tijd en de jaren zestig en zeventig. De overeenkomst is dat er opnieuw sprake is van invloedrijke, wervende, utopisch-vernieuwend concepten. Toen: democratisering, emancipatie, sociale actie; nu: participatiemaatschappij, zelfredzaamheid en burgerkracht.⁶ Een verschil is dat de eerste serie idealen en concepten werkzaam was in een tijd van alsmaar stijgende welvaart en de tweede serie in een tijd van economische malaise en bezuinigingen. In het debat wordt gesteld dat de eerste serie voortkwam uit een maatschappelijke bottom-up beweging en de tweede serie top-down wordt ingezet, wat de verdenking wekt van beleidsretoriek die pijnlijke bezuinigingen moet verhullen.

Wat er waar is van beide analyses wil ik hier vanmiddag niet bespreken, want er is mij iets anders opgevallen. Net als in de jaren zestig en zeventig (emancipatie, sociale actie) lijkt het er in deze tijd (participatiemaatschappij, burgerkracht) soms op dat het ambacht of beroep van de maatschappelijk werker minder of niet meer zo belangrijk zou zijn. Of, op zijn minst, heel anders ingericht moet worden. En dat de burger, de vrijwilliger, het familielid, de buurvrouw het misschien zelfs beter kunnen dan de professional.

Deze kortsluiting tussen enerzijds de praktijk van armenzorg en maatschappelijk werk en anderzijds utopische, sociaal vernieuwend concepten is tegelijkertijd frustrerend en inspirerend. Frustrerend omdat de waarde van wat is opgebouwd wordt ontkend of gebagatelliseerd; althans, die indruk wordt gewekt. Moeilijk ook omdat de vinger wel degelijk op zere plekken wordt gelegd. Er blijken onbetaalde rekeningen te zijn, oftewel: er moet iets rechtgetrokken worden dat in de voorafgaande periode is scheefgegroeid. Tegelijkertijd zijn de nieuwe woorden wervend, openen ze nieuwe perspectieven en boren ze creativiteit aan.

Deze clash tussen het dagelijkse scharrelen in de hulpverlening en een situatie waarin alles anders zou kunnen of moeten zijn, is geen nieuw verschijnsel, maar zo oud als het werkgebied zelf. En dat komt omdat iedereen iets vindt van armoede, achterstand, verwaarlozing, schulden, kwetsbaarheid, de oorzaken en de gevolgen ervan, en wat er tegen te doen is, en wiens verantwoordelijkheid dat is. Erasmus foeterde al op bedelaars; hij vond dat zij zo snel mogelijk aan het werk gezet moesten worden. De verstokte liberaal vindt armoede een zaak van eigen verantwoordelijkheid. De sociale liberaal vindt de armenzorg een gedeelde verantwoordelijkheid. De orthodoxe socialist vindt dat de overheid voor ieder een vangnet moet bieden. De christen-politicus zoekt de oplossing in het versterken van familiebanden. De maatschappelijk werker heeft niet meteen een oordeel klaar, maar gaat met de man of vrouw die hulp vraagt in gesprek, betreft ook zijn perspectief erbij en dat van anderen en zoekt oplossingsrichtingen.

Ik sluit dit deel af met drie stellingen.

Mijn eerste stelling is:

Armenzorg en maatschappelijk werk zijn altijd een 'samenlevingszorg' geweest (en zullen dat ook blijven), omdat armen 'bedreigend' zijn door het risico van verloedering en criminaliteit, maar ook omdat zij zichtbaar maken dat de samenleving er niet in slaagt iedereen tot zijn recht te laten komen.

Utopische denkbeelden ontstaan om aan te geven dat met deze ideeën en aanpak de armoede kan worden uitgebannen.

Mijn tweede stelling is:

Armenzorg en maatschappelijk werk hebben altijd in het centrum van debat en polemieken gestaan en dat zal zo blijven.

Mijn derde stelling is:

Het maatschappelijk werk is in het laatste kwart van de negentiende eeuw uit het ei van de liefdadigheid gekropen en heeft zich – mede door deze debatten en polemieken – in de twintigste eeuw ontwikkeld tot een professie met de onmisbare functie

van veelal individuele hulpverlening aan kwetsbare mensen, met als doel dat zij tot hun recht komen.

3. ENKELE GROTE DEBATTEN WAARIN UTOPISCHE GEDACHTEN EEN ROL SPEELDEN

Nu wil ik enkele grote debatten, waarin utopische gedachten een rol speelden, de revue laten passeren. Daarmee wil ik laten zien hoezeer de tijdgeest gevoed wordt door utopische gedachten en hoe die zorgen voor steeds wisselende perspectieven.

De christelijk conservatief-liberale utopie:

1820: Geen overheidsbemoeienis!

In mijn openbare les van 11 november 2011 heb ik verteld hoe de protestantse predikant Thomas Chalmers (1780-1847) omstreeks 1820 in Glasgow geen goed woord over had voor de stedelijke, bedelende armenzorg.⁷ De bedeling hield het pauperisme in stand, want, zo meende Chalmers, 'onder haar misplaatste en officiële zorg heeft de arme opgehouden voor zichzelf te zorgen; familieleden hebben opgehouden voor elkaar te zorgen en aldus zijn de beste ordeningen van natuur en Voorzienigheid voor de zedelijke tucht van het maatschappelijk leven zo kras mogelijk vrijdeld'.⁸

Als oplossing zette hij al zijn kaarten op 'de gemeente van Christus'. Daar waren de broeders en zusters, die - vervuld van naastenliefde en vanuit sterke onderlinge banden - hun ongelukkige wijkgenoten zouden helpen naar onderwijs, scholing en werk. Zondagscholen schoten als paddenstoelen uit de grond, en er waren aanzetten tot een buurteconomie waar kleine en grote ondernemers hun behoeftige buurtgenoten aan het werk zetten. Chalmers wees elke hulp van de stedelijke overheid af, omdat volgens hem alle benodigde middelen en hulpkrachten in eigen kring gevonden konden worden.

Zijn wijksysteem hield het een aantal jaren uit, maar kwam het vertrek van de charismatische Chalmers (die professor werd) niet

te boven. Hoewel zijn experiment mislukte, liet hij de westerse armenzorg toch enkele belangrijke hulpverleningsprincipes na: 'to help the poor to help themselves' en 'no measures, but men'. Bij deze principes is het versterken van eigen kracht belangrijk. De tegenwoordige aandacht voor de waarde van familiebanden en eigen netwerk (Eigen Kracht Centrale, Families First) heeft ook een verre voorvader in Thomas Chalmers.

1854: Opheffing van het burgerlijk armbestuur!

In het voetspoor van Chalmers verzette ook de Nederlandse gereformeerde politicus Willem Groen van Prinsterer (1801-1876) zich tegen elke betrokkenheid van de overheid bij de armenzorg. In de Tweede Kamer eiste hij in 1854 zelfs de opheffing van het burgerlijk armbestuur. Hij noemde dat 'de dode vlieg die de zelf bederft'.⁹ Groen kreeg geen steun voor zijn extreme standpunt, maar de Armenwet van 1854 decreteerde wel dat overheidszorg alleen in uiterste noodzaak was toegestaan. Dat betekende dat de zorg zo karig moest zijn, dat men net niet van de honger zou omkomen. Dubbele bedeling was niet toegestaan, dat wilde zeggen: de karige bedragen van de diaconie mochten niet door stedelijke armenzorg worden aangevuld.

Terwijl na 1870 in de sociaalliberale kring de kritiek op de Armenwet toenam en ook gehoor vond in hervormde diaconale kringen, en scherp werd verwoord door de aanstormende socialisten, werd tot in de twintigste eeuw vanuit gereformeerde zijde het nut van een openbare armenzorg ontkend. Onder meer door de VU-hoogleraar Paul Fabius (1851-1931), die stelde dat openbare armenzorg 'de gedachte kweekt van recht op onderstand en daardoor, in verband met de altoos karige hulp, ontevredenheid; en dit alles geschiedt nog wel met niet-gegeven, maar genomen geld'.¹⁰ De eigen verantwoordelijkheid van de mens mocht niet door staatshulp verzwakt worden. Waar nood was, behoorde het particulier initiatief hulp te bieden.¹¹

De Armenwet leidde niet tot het beoogde resultaat, zoals omstreeks 1900 in diverse wetenschappelijke onderzoeken werd aangetoond.¹² Het aandeel van het burgerlijk armbestuur (de

voorloper van de tegenwoordige Dienst Werk en Inkomen) in de stedelijke armenzorg bleef in de gehele negentiende eeuw groeien en overvleugelde tenslotte het aandeel van de particuliere armenzorg, zoals van kerken, diaconieën, fondsen en genootschappen.

Toch had Fabius een punt. Aan het stichten van instellingen voor jeugdzorg (onder meer de Heldringstichtingen vanaf 1848, Nederlands Mettray in 1851, Neerbosch in 1863) en voor verstandelijk gehandicaptenzorg (Idiotenschool Van Koetsveld in 1855, 's Heeren Loo in 1891) kwam geen overheidsgeld te pas. Maar wat lange tijd werkte in deze gespecialiseerde instellingen, werkte niet in de stedelijke armenzorg.

Wat was het antwoord op deze vasthoudende, utopische visie op staatsonthouding?

1875: Geen onderstand, maar bijstand!

Amsterdamse jongeren, zoals Louis Blankenberg die in 1871 Liefdadigheid naar Vermogen stichtte, sloegen de weg in van verbetering van de bestaande Armenwet en armenzorg. Zij deelden de opvattingen over eigen verantwoordelijkheid en kenden de gevaren van hulp, wanneer er niets tegenover stond. Maar zij wisten ook hoe belangrijk een helpende hand is voor mensen die geen helpers hebben. Blankenberg en zijn kring hadden ook kritiek op liefdadigheid die niet meer deed dan aalmoezen uitdelen. Diaconieën en de gemeente boden 'onderstand', zoals een uitkering toen werd genoemd. Die onderstand was uiterst karig, en ging niet gepaard met 'bijstand', dat wil zeggen: echte hulp en begeleiding. Liefdadigheid naar Vermogen wilde echte hulp bieden: een microkrediet, toeleiding naar werk en scholing, advies bij opvoeding en schoolkeuze.

Net als Chalmers en zijn parool 'to help the poor to help themselves' kwamen zij ook op voor de kracht van het burgerinitiatief en werkten – inderdaad! – wijkgericht met vrijwilligers in 35 wijkcomités. Maar ze hadden daar geen overspannen verwachtingen van. Ze zagen dat het aandeel van de particuliere verenigingen in wat nodig was te beperkt bleef, en dat het aandeel van de

gemeente onmisbaar was. Daarom bevorderden zij dat de stedelijke armenzorg meer ging doen dan controleren en karig zijn. Zij werkten nauw samen met de gemeente om daar hun werkwijze van onderzoek, begeleiding en activering te introduceren.

Blankenberg schreef mee aan het beroemde Nutsrapport over de Armenzorg uit 1895 waarin werd gepleit voor een overheid die weliswaar niet de armenzorg als staatstaak uitvoert, maar wel optreedt als 'aanvoerder van het leger dat de armoede bestrijdt'. Dat kan alleen de overheid, omdat alleen zij 'de macht bezit om aan te vullen wat het leger aan discipline, strategie en weerbaarheid tekortkomt'.¹³ En omdat zij beschikt over financiële middelen, kunnen we er nog aan toevoegen. (Studie van dit fundamentele rapport uit de voorgeschiedenis van de verzorgingsstaat is een aanrader voor ieder die zich bezint op de grondslagen van armoedebeleid en maatschappelijk werk en welk aandeel overheid en particulier initiatief daarin zouden moeten hebben).¹⁴

1900/1908: Elkaar informeren en samenwerken

De sociaalliberale pioniers van de moderne armenzorg ijverden voor sociale wetgeving en voor betere samenwerking tussen de vele instanties die in het maatschappelijk hulpbetoon actief waren. Het verwijt dat de armenzorg een hobby zou zijn van burgerlijke dames en heren, zwegen ze niet dood, maar gaven het een plek in het eerste *Handboek voor Armbezoekers*.¹⁵ Met als hint dat de armbezoekers bij zichzelf te rade moesten gaan wat hun motief was in dit vrijwilligerswerk.¹⁶

Blankenberg lanceerde in 1900 het *Tijdschrift voor Armenzorg* en maakte daarmee informatie-uitwisseling mogelijk over de schuttingen van de elkaar negerende armenzorginstellingen. In 1908 richtte hij de Nederlandse Vereniging voor Armenzorg en Weldadigheid op om ook echt met elkaar aan tafel te kunnen gaan zitten. De ervaring van de Vereniging van Amsterdamse Armbesturen had geleerd hoe nuttig dat was.

Mevrouw Muller-Lulofs hield op de oprichtingsvergadering van 16 november 1908 een indringende toespraak, waarin zij een vraagstuk aan de orde stelde dat nog steeds actueel is: de

problemen die ontstaan als meerdere armbezoekers hetzelfde gezin bezoeken.¹⁷ Zij stelde voor dat één van hen de leiding zou nemen over de helpers.

Het jarenlange gevecht van Blankenberg en Muller-Lulofs, Hans Everts in Amsterdam¹⁸ en Jan Adriani in Utrecht¹⁹ - en vele anderen - om deze samenwerking en afstemming tot stand te brengen, zou nu leerzaam kunnen zijn, omdat in onze steden vele wijkteams aan de slag gaan en er moeilijke samenwerkings- en afstemmingsproblemen zullen ontstaan.

De socialistische utopie

1924: Klassenstrijd, geen armenzorg!

De socialistische beweging was in haar eerste fase van 1880 tot omstreeks 1920 verwickeld in een vaak bittere strijd voor zaken die we nu vanzelfsprekend vinden, zoals een werkdag van acht uur, algemeen kiesrecht, een uitkering bij invaliditeit of ouderdom. Lange tijd overheerste de opvatting dat een echte menselijke maatschappij pas mogelijk zou zijn nadat het kapitalisme afgeschaft zou zijn. Dat vroeg om een gestage klassenstrijd en misschien zelfs om een revolutie.

In dat programma was eigenlijk geen plaats voor liefdadigheid en armenzorg, temeer omdat dat een terrein was waar antisocialistische kerken en gezeten burgers het voor het zeggen hadden. En ook omdat uit de achterban de ervaringen met die armenzorg niet positief waren.

Toch leefde ook binnen de sociaaldemocratie de opvatting dat zij een taak had om binnen het bestaande systeem bezig te zijn met verbetering van de armenzorg. Hendrik Spiekman (1874-1917), in 1894 de jongste oprichter van de SDAP en later gemeenteraadslid in Rotterdam, schreef in 1909: "Stellig behoort het tot de taak van de sociaaldemocratie om de armste groepen der arbeidersbevolking, die de kracht missen om ooit door eigen organisatie en strijd uit deze poel van lichamelijke en geestelijke misère te klimmen, door middel van een meer verheffend en waarachtig steunend ingrijpen van overheidswege daaruit te verheffen."²⁰

De moeilijke verhouding op dit gebied tussen socialisten en liberalen in deze periode wordt exemplarisch duidelijk in de

verhouding tussen de liberale belastingambtenaar en verzekeringsdirecteur Jelle Troelstra (1833-1906), wethouder in Leeuwarden en zijn zoon Pieter Jelles Troelstra (1860-1930), dichter en advocaat, die omstreeks 1890 socialist wordt en vanaf 1894 tientallen jaren de gevierde leider is van de Nederlandse sociaaldemocraten.²¹

Pieter Jelles hield in januari 1893 in Leeuwarden een toespraak waarin hij stelde het treurig te vinden dat de Leeuwarder arbeiders elk jaar opnieuw 's winters zonder werk en eten zaten. Volgens hem deed het gemeentebestuur daar niets aan. Deze beschuldiging was opmerkelijk omdat zijn vader sinds jaar en dag als wethouder belast was met de armenzorg en in 1887 het initiatief had genomen tot een Vereniging voor Verbetering van de Armenzorg, in navolging van Liefdadigheid naar Vermogen. Troelstra jr.: "Wanneer een hongerlijder bij een bakker de glazen inslaat, wel wetende dat hij dit niet doen mag en om zijn honger te stillen een brood neemt, noemt de gemeenteraad dit 'wanorde', maar ik noem dat 'orde'." Nu was de breuk tussen vader en zoon compleet.

Een sprekend, maar wel laat voorbeeld van hoe het revolutionair-socialistische ethos botste met de burgerlijke wereld van liefdadigheid en maatschappelijk hulpbetoon, was een reclasseringsdebat in 1924. Willem Bongers (1876-1940), sociaaldemocraat en één van de grondleggers van de Nederlandse sociologie en criminologie, polemiseerde met Pieter Jelles Troelstra over de reclassering. Bongers verweet de SDAP dat 'men een stempel van minderwaardigheid op dat werk gedrukt heeft: een goed reclasseringswerker zou geen goede klassenstrijder zijn. Reclassering is burgerlijk gedoe'.²²

Met de vernietiging van het kapitalisme door middel van een revolutie zou ook het probleem van de criminaliteit en de reclassering min of meer automatisch worden opgelost, zo werd er nog steeds binnen de SDAP gedacht. Troelstra ontkende niet dat hij er zo over dacht, maar voor een socialist die de klassenstrijd wilde voeren, had de reclassering nu eenmaal geen prioriteit. Je

bestreed het Kapitaal en dan bleef er geen tijd over om je te buigen over de slachtoffers van dat Kapitaal die in de goot terecht waren gekomen. Reclassering verhiel zich tot de klassenstrijd '... als het Roode Kruis tot het antimilitarisme'. Aldus Troelstra.

Weerwoord

1940: Heilig lapwerk

Het zijn vooral religieus-socialisten als Emilie Knappert (1860-1952), Marinus Moltzer (1882-1960), Willem Banning (1888-1971) en Bart Rutenberg (1905-1992) geweest die er aan hebben bijgedragen dat het maatschappelijk werk binnen de SDAP als een waardevolle en eerbare activiteit werd geaccepteerd.²³

Moltzer volgde Knappert in 1926 op als directeur van de School voor Maatschappelijk Werk en bleef directeur tot 1948. In de crisisjaren had hij vaak discussies met sociaaldemocratisch ingestelde leerlingen en oud-leerlingen die vonden dat het maatschappelijk werk alleen maar 'lapwerk' was. Een oud-leerling, werkzaam als wijkverpleegkundige, schreef hem dat zij hoopte dat de School voor Maatschappelijk Werk 'zijn langste tijd had gehad en dat de opleiding spoedig niet meer nodig zou zijn. De maatschappij moest fundamenteel anders ingericht worden en dan zou al dat lapwerk niet meer nodig zijn'.

Moltzer wijdde er in 1939 een artikel aan. 'Het is de oude leus', zo schreef hij, 'verander de omstandigheden waarin de mensen leven, en dan komt alles in orde'. Hij deelde het verlangen naar een meer rechtvaardige maatschappij en voelde het als 'een diepe schuld' dat 'wij zoveel onrecht doen en toelaten. Maar laten wij ons hoeden voor leuzen, voor het geloof in geneesmiddelen, die alle kwalen heten te genezen'. Lapwerk was niet positief bedoeld, maar hij accepteerde de term volledig. Maatschappelijk werk was lapwerk: 'klein werk, maar wel aan heel grote belangen'. Het maatschappelijk werk werd gedreven door een combinatie van humanitas (menschelijkheid) en caritas (dienende liefde). Het is werk voor mensen die hulp nodig hebben. "Daar is niets dat het vervangen kan. Geen maatschappelijk herstel, geen arbeidersbeweging, geen coöperatie, geen sociale wetgeving zal de persoonlijke hulp van toegewijde krachten aan de maatschap-

pelijk zwakkeren overbodig maken.”²⁴

De ontplooiingsutopie van de jaren zestig en zeventig

1968: We moeten anti-welzijnswerkers worden!

In de twintig jaar na de oorlog gingen veel dromen van maatschappelijk werkers in vervulling. In het Nationaal Volksherstel (1944-1947) werd hun aandeel gewaardeerd. Bestaanszekerheid werd door middel van sociale wetten gegarandeerd voor ouderen vanaf 65 jaar (1947: Noodwet Drees, AOW in 1956 aangenomen en per 1 januari 1957 ingevoerd). Er kwam in 1952 zelfs een ministerie van Maatschappelijk Werk. De Armenwetten van 1854 en 1912 werden fundamenteel herzien en dat resulteerde al in 1963 in de Algemene Bijstandswet die in 1965 werd ingevoerd. Bijstand was geen ‘genade’ meer, zoals vroeger, maar voortaan een ‘recht’, proclameerde minister Marga Klompé. Andere sociale wetten volgden, zoals de WAO.

In de vijftien jaar tot begin jaren zestig vierde de verzuiling nog hoogtij. Weinigen hadden door dat het steeds verdergaande systeem van overheidssubsidie de stoelpoten onder die verzuilde wereld doorzaagde en de afhankelijkheid van de overheid daarmee toenam. In diezelfde verzuilde jaren vijftig discussieerden maatschappelijk werkers van de algemene en katholieke beroepsverenigingen samen over de beroepswaarden die thuishoorden in een beroepscode. Ze werden het er in 1961 over eens en de beroepscode werd in 1962 vastgesteld. Dat was een belangrijke stap in de ontwikkeling als professie. Anno 2014, ruim vijftig jaar later, staat de beroepscode nog als een huis, juist doordat hij twee keer lichtelijk werd aangepast (in 1990 en 2010).

Dan gebeurt er vanaf 1965 iets dat ik in het begin van mijn verhaal al heb aangestipt. De tijdgeest kantelt en er ontstaat een ongekend kritische reactie op de jaren vijftig die nu worden gekarakteriseerd met woorden als ‘restauratie’, ‘aanpassing’, ‘spruitjeslucht’, ‘verveling’, ‘betuttelend’ en ‘paternalistisch’. Het maatschappelijk werk wordt ontmaskerd als ‘smeerolie van het systeem’, ‘burgerlijk’ en ‘onderdrukkend’. De beroepscode wordt fel bekritiseerd, waarbij dr. Bertje Jens, de geestelijk moeder van

de code, de volle laag krijgt – die zij overigens met allure pareert.²⁵ De radicale theoloog Bert ter Schegget houdt de sociale academie voor wat zij niet mag zijn: “geen drillschool van vak-idioten, geen oefenplaats voor dienstwillige functionarissen, die met een lakeien-mentaliteit edel, humaan werk en mooie karweitjes opknappen voor een in de wortel verziekt en verrot systeem.”²⁶

1979: Maatschappelijk werk maakt mensen afhankelijk! Schaf het af! Leve de zelfhulp!

Ook in de tweede helft van de jaren zeventig was er ongekend harde kritiek. Het grimmige daaraan was dat deze kritiek verweven raakte met bezuinigingsmotieven, omdat de verzorgingsstaat onbetaalbaar dreigde te worden. Onbetaalbaar, bijna veertig jaar geleden. Toen al!

Vooraf vanuit de linkse hoek werd gesteld dat de vele gesubsidieerde voorzieningen mensen afhankelijk en passief maakten. Ivan Illich leverde de munitie voor deze analyse. Hans Achterhuis verwoordde deze kritiek op aansprekende wijze.²⁷ Hij ging zelfs nog verder door te stellen dat het gesubsidieerde, aanbodgerichte sociaal werk functioneerde als een doodgewoon kapitalistisch bedrijf. Het zegt wel dat het er is voor de klant, maar in werkelijkheid wordt het eigenbelang van de professionals gediend. Zij verdienen een dik belegde boterham, en willen hun welzijnsproducten, zoals ouderenzorg en jeugdhulpverlening, aan de man brengen en creëren met steeds nieuw aanbod een nieuwe vraag. Daarmee maakte, aldus Achterhuis, het gesubsidieerde welzijnswerk mensen die voorheen gelukkig waren, ontevreden. Iemand die prettig werkloos was of in de WAO zat, leerde door de welzijnsbril naar zijn situatie te kijken en ontdekte dan dat hij een probleem had. Vandaar het ontstaan van werklozencomités en WAO-groepen.

Het gebrek aan krachtig verweer was verklaarbaar, want de kritiek was een monsterverbond van bezuinigingsbelangen en veranderde tijdgeest. De nieuwe neoliberale tijdgeest zag in de overheid niet meer het schild voor de zwakken, maar de macht

van de bureaucratie.

De jonge minister Elco Brinkman, die in 1982 aantrad als minister van WVC, omarmde het gedachtegoed van Hans Achterhuis en gebruikte het als legitimatie voor zijn bezuinigingen en als steun voor het nieuwe concept van de 'zorgzame samenleving', waarin de burgers zelf verantwoordelijk zijn voor elkaar. Op een complexe manier werd met de 'zorgzame samenleving' de sociale sector in de richting gestuurd van marktgericht denken, vanuit de veronderstelling dat 'aanbodgerichtheid' het grote euvel was. Socioloog Evelien Tonkens merkte in dit verband op: 'Maar om nu de hele geschiedenis van zorg en welzijn af te doen als aanbodsturing is een simplistische belediging'. Zij vond dat getuigen van een gebrek aan historisch besef.²⁸

Het weerwoord

1990: Frontliniewerkers gaan naar de mensen toe

In 1990 bleek dat het maatschappelijk werk de kritiek van de jaren tachtig te boven was gekomen.²⁹ Jacquélien Soetenhorst-de Savornin Lohman introduceerde de term 'frontliniewerkers'. Dat waren sociaal werkers, ambtenaren en dienstverleners, die werken als schakel tussen de wereld van de instanties (de 'systeemwereld') en de 'leefwereld' van mensen die op hun diensten zijn aangewezen.³⁰ Het woord 'frontliniewerker' was haar vertaling van de *street level bureaucrat*, de naam die de Amerikaanse onderzoeker Michael Lipsky in 1969 had gegeven aan de ambtenaren die in het dagelijks leven het overheidsbeleid 'smoel' geven. Ze doelde op politieagenten, onderwijzers en leraren, wijkverpleegkundigen, reclasseringswerkers, schuldhulpverleners, woonmaatschappelijk werkers, bijstandsmaatschappelijk werkers, opbouwwerkers, jeugdleiders. Soetenhorst voerde een pleidooi voor discretionaire ruimte voor deze beroepsgroepen: ruimte om te handelen in het directe contact met klanten en groepen, zonder beperkt te worden door protocollen of regels.

Een tweede opsteker voor het maatschappelijk werk was het on-

derzoek van Geert van der Laan. Met zijn proefschrift *Legitimatieproblemen in het maatschappelijk werk* reikte hij professionals in 1990 een theoretisch raamwerk aan waarin hulpverlening, disciplineren en ongevraagd ingrijpen niet als tegenpolen werden opgevat, maar juist met elkaar in verbinding werden gebracht. Dat was ook een antwoord op Achterhuis' stelling dat machtsuitoefening door professionals per definitie verdacht was. Van der Laan stelde dat het inzetten van macht geen misbruik is, zolang het gelegitimeerd wordt.³¹

Er ontstond een nieuw elan. Het congres van de Marie Kamphuis Stichting in november 1993 gaf een stand van zaken van het maatschappelijk werk, waaruit bleek dat het vak weer volledig in ontwikkeling was.³² Kort daarna werd Van der Laan benoemd tot hoogleraar 'Grondslagen van het maatschappelijk werk' op de Marie Kamphuis Leerstoel aan de Universiteit Utrecht. Geert Mak signaleerde in 1995 'de ontbinding van het huisbezoek: het arbeidsintensieve handwerk van de verzorgingsstaat dat bij sommige officiële hulpverleningsinstellingen helemaal uit het zicht is verdwenen'.³³ Sociaal verpleegkundige Henri Henselmans lanceerde in 1993 het begrip 'bemoeizorg'.³⁴ Jos van der Lans signaleerde de nieuwe ontwikkeling: "Wat is er toch gebeurd met het ouderwetse handwerk in de verzorgingsstaatinstituties? De professionals kruipen liever als specialisten achter hun bureaus dan dat ze hun ambacht in de frontlinies op straat uitoefenen." Hij pleitte voor nieuw professioneel elan en 'erop af gaan'.³⁵

Min of meer tegelijkertijd ontwikkelde Anneke Menger, destijds verbonden aan Hogeschool Rotterdam, met collega's van de opleiding Maatschappelijk werk een nieuwe methodiek: 'activerende hulpverlening'.³⁶ Op het congres 'Ongevraagd bijgestuurd' van de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers van 7 november 1997 bleek hoeveel weerstand de nieuwe benaderingen oproepen. Maar de ontwikkeling in de richting van bemoeizorg, outreachend werken en 'erop af gaan' zette door. Er werden succesvolle projecten opgezet, zoals in Rotterdam het project 'Stoeprand' dat zich richtte op huurders met schulden die uit hun huis gezet dreigden te worden, in Amsterdam 'De

Vliegende Hollander' met hetzelfde doel en in Zwolle het 'Buurt Innovatie Team Zwolle' (BITZ) dat integraal werkte, met een ruim mandaat, zeg maar outreachend en 'erop af' avant la lettre.³⁷

Het ministerie van VWS maakte bemoeizorg in 1997 tot speerpunt van beleid. Het Oranje Fonds deed dat ook. Dat was opmerkelijk, want voor het eerst koos het Oranje Fonds zelf voor het bevorderen van een beleid in plaats van af te wachten welke aanvragen werden ingediend. Het Oranje Fonds financierde van 2001 tot en met 2003 het programma 'Outreachende Hulpverlening', waarin Anneke Menger met collega's door het land reisde om sociaal werkers te trainen in de nieuwe werkwijze. Na afloop beschreef de pedagoog Lia van Doorn de praktijkervaringen van tien van deze projecten. Zelf had zij een meerjarenonderzoek gedaan naar het leven op straat van daklozen in Utrecht.³⁸ Zo verscheen in de jaren negentig weer een zorgzaam paternalisme op het toneel.³⁹

4. WAT KUNNEN WE UIT DEZE GESCHIEDENISSEN LEREN?

Utopische gedachten kunnen inspirerend zijn. Zij houden het uitzicht op een gedroomde samenleving waarin vrijheid, rechtvaardigheid, gelijkheid en broederschap toonaangevend zijn. Maar ze kunnen je ook helemaal in de war brengen, omdat de vertaling naar het dagelijks werk zo moeilijk is, en soms onmogelijk lijkt. En het soms lijkt alsof het gewone werk maar prutswerk is.

Debat en polemieken is er altijd. Het vak van de maatschappelijk werker is altijd omstreden geweest. De geschiedenis leert dat het weerwoord op utopische uitdagingen en polemische aanvallen werd gevonden in de ontwikkeling van de theorie en praktijk van het beroep. Trouw blijvend aan de eigen codes en waarden, en aan de historisch bewezen kennis van wat werkt. Oftewel: het vakmanschap.

Ik noem die praktijk wel eens: zo goed mogelijk 'scharrelen', en dat bedoel ik niet oneerbiedig of neerbuigend, maar juist

waarderend. 'Scharrelen' als tegenhanger van een grootse, maar loze praktijk. Ambachtelijk zijn, persoonlijk, aandachtig en volhoudend. Het is niet altijd groots en meeslepend, maar wel dichtbij mensen, wederkerig, werkend met een vertrouwensband - meestal in kleine stappen - als het kan vooruit op de weg waarlangs mensen tot hun recht kunnen komen.

Vaak treden in de beroepsontwikkeling eenzijdigheden op, waarin deelwaarheden worden verabsoluteerd. Utopische gedachten vormen een goudmijn daarvoor. En dat is begrijpelijk, want ze verwijzen naar een ideale situatie en ze komen op als fundamentele waarden in het geding zijn. Maar het is ingewikkeld, want een utopie kan ook de belangen van één groep verabsoluteren, ten koste van anderen. De geschiedenis leert dat, wanneer een sociaal of politiek aspect lange tijd wordt onderbelicht, of het belang ervan onvoldoende wordt onderkend, een beweging op gang komt, die nu juist dat ene, verwaarloosde aspect tot het allerbelangrijkste bombardeert. Nel Jagt gebruikte daarvoor in het herziene beroepsprofiel van de maatschappelijk werker (2006) het beeld van de 'onbetaalde rekeningen'.⁴⁰

Het debat gaat door, evenals de bijstelling en verbetering van onze beroepspraktijken. De geschiedenis leert dat we in de confrontaties waardevolle inzichten opdoen. Vaak is dat inspirerend, maar die confrontaties zijn vaak ook pijnlijk. De geschiedenis leert ook dat we ons niet gek moeten laten maken. Laten we die inzichten aan onze studenten Social Work overdragen, laten we de schatkamers van de geschiedenis ontsluiten. En laten we voortgaan om meer en beter onderwijs te geven in de geschiedenis van onze sociale werkvelden en beroepen.

5. KIJKEN IN DE SPIEGEL VAN HET VERLEDEN: CANON MAATSCHAPPELIJK WERK

Als afsluiting nu naar de schatkamer van vandaag: de proefversie van de nieuwe Canon Maatschappelijk Werk:

http://canonsociaalwerk.eu/nl_mw/index.php.

De Canon-formule is een aantrekkelijke manier gebleken om de geschiedenis te ontsluiten. Daar was ik een jaar of negen of tien geleden, toen de Canonitis uitbrak, niet helemaal zeker van. Ik associeerde een 'Canon' toch vooral met 'Vastgelegde Heilige Niet Te Veranderen Waarheden', zoals de kerk of de socialistische heilstaat voorschreef wat je mocht lezen en moest geloven. Maar zo is het niet. De canons sociaal werk bieden digitale werkdocumenten die bijgesteld kunnen worden. Ze hebben hun weg naar het onderwijs gevonden, gelet op de grote aantallen bezoekers van deze site; dit jaar meer dan 300.000. Intussen kan men op het Sociaal Werk CANON Plein prettig rondwalen in elf canons sociaal werk, zowel uit Nederland als uit Vlaanderen. Er zijn vier nieuwe canons in ontwikkeling.

Het overzicht van de Canon Maatschappelijk Werk begint in 1854 met de Armenwet die ruim honderd jaar, tot de Bijstandswet, het wettelijk kader heeft gevormd van de armenzorg. Vanaf 1870 is het woord aan de personen, verenigingen en instellingen die zich hebben ingespannen om die Armenwet te verbeteren en te herzien. Het moderne maatschappelijk werk ontstaat als de armenzorg zich losmaakt van de traditionele liefdadigheid door onderzoek te doen, 'bijstand' te bieden (en niet alleen 'onderstand'), preventief te werken en de krachtbronnen in mensen en hun omgeving aan te boren. Die omslag vindt in het laatste kwart van de negentiende eeuw plaats. Er dient zich een nieuwe professie aan en dat wordt bevestigd met de stichting van een beroepsopleiding in 1899, nu 115 jaar geleden.

Deze proefversie is een werkdocument en niet af. En, ook als de proefversie over een jaar is uitgekristalliseerd, blijft hij toegankelijk voor nieuwe inzichten en interpretaties. Daar zorgt de

veranderende tijdgeest wel voor.

De canon sluit (voorlopig) af met het jaar 2007: de Wet maatschappelijke ondersteuning, waarin toch weer een kleine echo van de Armenwet uit 1854 doorklinkt. We gaan door, maar voorlopig heeft u genoeg om op te kauwen.

Ik vind het een grote eer de Canon Maatschappelijk Werk vanmiddag te mogen aanbieden aan Lies Schilder, directeur van de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk werkers, en Lia van Doorn, lector Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening van Hogeschool Utrecht.

Met veel dank aan...

Allereerst bedank ik het Oranje Fonds dat het mogelijk heeft gemaakt dat ik de laatste twee jaar van mijn docentschap ook bijzonder lector kon zijn. Ik beschouw het lectoraat Geschiedenis van het Sociaal Werk als de kroon op mijn loopbaan. In het bijzonder bedank ik daarvoor Ronald van der Giessen, directeur van het Oranje Fonds. Maar ook veel dank aan mijn directe collega Lia van Doorn, die de architect was van dit project, en Maarten Hageman, die het als directeur van de Faculteit Maatschappij & Recht mede mogelijk maakte.

Ik wil hier ook graag nog eens de financiers bedanken van twee grote projecten: Rens† en Hanneke Das, die in 2001-2003 het Eijkman/AMVJ-onderzoeksproject mogelijk maakten, en de Stichting voor Volkshogeschoolwerk resp. Learn for Life die het Volkshogeschoolproject (2006-2013) mogelijk maakte.

Verder bedank ik de collega's van het Kenniscentrum Sociale Innovatie, het C&C Team, het Propedeuse Team en de Onderwijsbureaus in Driebergen, Amersfoort en Utrecht voor de inspirerende, behulpzame en vriendschappelijke samenwerking.

Ik koester goede herinneringen aan de inspirerende bijeenkomsten van de vakgroep geschiedenis van het KSI met Stijn Bol-

linger, Maaïke de Boois, Maarten Hageman, Herma Tigchelaar, Corrie Verstoep, Angele Verkaaik, Cees Meijer en Eelco Koot.

In de vier jaar projectonderwijs van sociologiestudenten op Universiteit Utrecht, de dertig jaar op Hogeschool de Horst en de acht jaar op Hogeschool Utrecht heb ik veel geleerd en veel kansen gekregen om onderwijs te verzorgen, onderzoek te doen en vele andere mooie projecten op te zetten en uit te voeren. Daarin heb ik van velen leiding ontvangen en met veel collega's samengewerkt, te veel om op te noemen. Ik maak een uitzondering voor een aantal collega's met wie ik in verschillende perioden direct heb samengewerkt: Biem Lap, Moniek Kobus, Camiel Verhamme, Klaaske de Vos, Homayoun Mehrani, Herma Tigchelaar, Leida Schuringa, Anke van Stijn, Annemiek Huijink, René Derks, Ineke de Weerdt, Gerrit Wolfswinkel, Corrie Verstoep, Corine Berghuis, Karel Goossens, Judi Janssen en Lia van Doorn.

Ik ben Piet Reckman† nog steeds erkentelijk dat hij mij in 1989 enige ruimte gaf om te beginnen met een promotieonderzoek naar de geschiedenis van De Horst, toegespitst op de Werkers in kerkelijke arbeid.

In al die jaren heb ik gewerkt met veel studenten. Ik ben dankbaar voor de wederkerigheid: ik vertelde wat ik wist over de geschiedenis en zij vertelden mij in presentaties en werkstukken over hun beroepspraktijk waar ze met een historische blik naar moesten kijken. Ik ben zeer gelukkig dat vanmiddag veertig oud-studenten aanwezig zijn.

Een grote plek heeft het werk voor het Landelijk Toelatingsonderzoek hbo ingenomen. Daarmee waren twee belangen gediend: toegankelijkheid van het hbo voor tweedekansers, maar ook handhaving van het niveau (in de vorm van het vier-vakkenexamen) van degenen die worden toegelaten. Ik dank in het bijzonder mijn collega's in de landelijke commissie: Walter van der Kooi, Jan Luitzen, Jan Heijboer, Linda Johnson en Rob Naborn, maar ook de vele collega's die binnen hun hogeschool

het toelatingsonderzoek overeind hebben gehouden, zoals Frans van der Veer en Theo Teeuwen.

Aan de samenwerking in de Voorbereidingscursussen bewaar ik goede herinneringen, waarbij ik denk aan Klaaske de Vos, Anoushka Boet, Corine Berghuis en Tim van de Wart.

Met veel plezier heb ik meegewerkt aan het HOVO (Hoger Onderwijs voor Ouderen), eerst in Driebergen, later in Amersfoort. Het is hartverwarmend dat het programma na twintig jaar nog staat als een huis, waarbij ik met veel dank de bijdrage noem van Klaaske de Vos, Annette van der Ree, Camiel Verhamme, Piet Winkelaar, Ingeborg de Jong, Gerrit Wolfswinkel, Gabriel Prinsenbergh, Eric Brinckmann, Hester Kastelein, Riet de Leeuw, Mart van Hal, Willem Kroonder, Ans van Dijk, Mariet Schoenmakers, Hubert Schrijnemakers, Gerard van Dorp, Corine de Maar en Yvonne van der Valk.

Werken als docent of als lector is onmogelijk zonder de behulpzaamheid van collega's in de ondersteunende diensten. Hier wil ik de collega's met wie ik veel te maken had bedanken voor de jarenlange plezierige samenwerking: Riek Sprong, Jan Koerts, Louis van den Heuvel, Kees de Bruijn, Martien de Bruijn, Errol Brazil, Erna Brand, Sandra Wennekes, Claudette Fokké, Ans Rietbroek, Jos Berkens, Bea Bras, Tineke Fonteinje, Corrie de Hart, Cynthia Kooijman, Hans Fohr, Hananja Venema, Elly Albers, Tineke van der Meer, Marianne Kelder, Simone van Rosmalen, Yvonne Kraanen, Jeannette Möhlmann, Rita van Staa, Tamara Marantika, Annemieke Mos, Elly Mulder, Reinoud Waterreus, Dimitra Mitsionis, Carla Entrop, Helga Veldhuizen, Walter van Amerongen, Terese ter Burg.

/NOTEN

1 Schrift met toespraken M. Muller-Lulofs. *Familiearchief Muller-Lulofs*, Amsterdam, in particulier bezit.

2 Mia Boissevain, *Een Amsterdamsche familie* (Leiden 1967) [manuscript uit 1915], 10.

3 Idem, 59.

4 André J.F. Köbben, *De tijdgeest en andere ongemakken*. Amsterdam 2008, 9-16; dez. *Het gevecht met de engel. Over verheffende en minder verheffende aspecten van het wetenschapsbedrijf*. Amsterdam 2003.

5 Een voorbeeld: Piet Reckman, Rudi van Roon, *Leren is ageren. De leerwerkwijze ITP (Integratie Theorie Praktijk)*, Baarn 1983.

6 De aftrap van het debat over burgerkracht vond plaats in het voorjaar 2011 door Nico de Boer en Jos van der Lans, met een artikel in TSS 'Het einde van het welzijnsbestel', gevolgd door een rapport in opdracht van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling: *Burgerkracht. De toekomst van het sociaal werk in Nederland*. Den Haag 2011. Vele reacties volgden, o.m. Dick Janssen, 'Burgerkracht prima, maar pas op voor wishful thinking', *Tijdschrift voor sociale vraagstukken*, nr. 6, juni 2011, 12-15; Ard Sprinkhuizen, Margot Scholte, Lia van Doorn, Daan Heineke, Kees Penninx, 'De risico's van suggestieve retoriek', 6 juli 2011; Sjef de Vries, 'Burgerkracht is miskenning maatschappelijk werk', 25 april 2012, en ook van Sjef de Vries, *Eropaf, en dan?* Amsterdam 2012, 2014 derde druk.

7 Maarten van der Linde, *Doe wel, maar... zie om. Pleidooi voor historisch besef in het sociaal werk*, Utrecht, 2011, 54-60.

8 Met instemming geciteerd door de gereformeerde ds. R.J.W. Rudolph in *de Rotterdammer* van 23 december 1907, vermeld door het Rotterdamse gemeenteraads-lid voor de SDAP Hendrik Spiekman, *Over de gemeentelijke armenzorg*. Rotterdam 1909, 39-40. Rudolph (1862-1914) was de oprichter van een tweetal stichtingen, die zich in de omgeving van Barneveld bezig hielden met de opvang van landlopers, alcoholisten, ex-gedetineerden en verwaarloosde kinderen. Voor de laatste groep kocht hij gronden aan en vestigde er het jeugddorp De Glind, waar verwaarloosde kinderen werden opgevangen en onderwijs kregen.

9 Citaat in C.W. de Vries (1916), *Handboek voor Armbezoekers*. Haarlem 1916, 73.

10 D.P.D. Fabius (1912), *Armenzorg*. Utrecht. Citaat in C.W. de Vries (1916), *Handboek voor Armbezoekers*. Haarlem 1916, 81-82.

11 W.F. de Gaay Fortman, 'Fabius, Dammes Paulus Dirk (1851-1931)', in *Biografisch Woordenboek van Nederland*. URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/fabius> [12-11-2013].

12 H. Smislaert, *Het aandeel van den Staat in de verzorging der armen. Historische, statistische en critische beschouwingen over onze armenwet en hare werking*. Utrecht 1893; S.J.R. de Monchy, *De Nederlandsche wetgever tegenover de armoede*. 's-Gravenhage 1905; J. Everts, *De verhouding van Kerk en Staat in het bijzonder ten aanzien der armverzorging*. Utrecht 1908.

13 Citaat in C.W. de Vries (1916), *Handboek voor Armbezoekers*. Haarlem 1916, 73.

14 H. Goeman Borgesius, A.F.K. Hartogh, J.F.L. Blankenberg, H.J. Dompierre de Chaufepié, R.J.H. Patijn, *Het Vraagstuk der Armverzorging, in opdracht van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Amsterdam 1895.

15 Armbezoekers gingen op huisbezoek om advies te geven en hulp te bieden, maar ook om toezicht uit te oefenen. Hun activiteiten waren een mengsel van het werk van de tegenwoordige maatschappelijk werker en de ambtenaar van de Sociale Dienst.

16 H. Spiekman, *Over de gemeentelijke armenzorg*. Rotterdam 1909.

17 C.W. de Vries (1916), *Handboek voor Armbezoekers*. Haarlem 1916, 123.

18 Hans Everts was vanaf de oprichting in 1913 tot 1947 secretaris van de Armenraad van Amsterdam. De Armenraad werd in 1947 omgedoopt tot Sociale Raad.

19 Jan Adriani was net als Hans Everts door Marie Muller-Lulofs opgeleid als armbezoeker en was van 1913 tot 1939 in Utrecht de eerste secretaris van de Armenraad.

20 H. Spiekman, *Over de gemeentelijke armenzorg*. Rotterdam 1909, 16.

21 Citaat bij Paul Th. Kok, *Burgers in de bijstand*, Franeker 2000, 144-145. Over het conflict tussen de liberale vader en de socialistische zoon: Piet Hagen, *Politicus uit hartstocht : biografie van Pieter Jelles Troelstra; Aukje Holtrop, Nynke van Hichtum. Leven en wereld van Sjoukje Troelstra-Bokma de Boer*. Amsterdam 2005, 136-137, 151-153.

22 Petra Peeters en Leo Saleminck (1980), *Sociaal werk tussen burgerij en arbeidersklasse*, 188-190; Henk Michielse (1980), *De burger als andragoog*, 161-162.

23 De bundel *Maatschappelijk Werk. Opstellen aangeboden aan Emilie C. Knappert op haar zeventigsten verjaardag 15 juni 1930*, Amsterdam 1930 heeft hier ongetwijfeld een belangrijke bijdrage aan geleverd.

24 M.J.A. Moltzer, 'De betekenis van het maatschappelijk werk in deze tijd', *Volksontwikkeling* 21 (1939-1940), 143-151. Zie ook zijn *Maatschappelijk Werk*, Den Haag 1939, 1948 tweede herziene druk.

25 Artikelenserie (5 afleveringen) door Gert van Benthem, docent op de gereformeerde academie De Nijenburgh, 'Dr. Jens: Haar heden is verleden', in *Verdanda* 6 (1973-1974) nrs. 4, 5, 6, 7 en 8. Bertje Jens schreef halverwege de serie een reactie: 'Barbertje moet hangen. Intermezzo op weg naar de galg', *Verdanda* 6 (1973-1974)

6, 11. Aan het einde van de serie schreef zij een beschouwing 'Professionalisering. Een dilemma voor maatschappelijk werkers', *Verdanda* 6 (1973-1974) 9, 10-11.

26 G.H. ter Schegget, 'Finaliteit der democratisering', *Bulletin Akademie de Horst*, juni 1970.

27 Bert de Turck, 'Zelfhulp en de professionaliseringspiraal', *Tijdschrift voor Agologie* 8 (1979) 284-304; Bert de Turck (1981), 'Het simplisme van de Illicheaanse kritiek', in: *Tijdschrift voor Agologie* 10 (1981) 55-62; Jan Willem Duyvendak (2009), 'Hans Achterhuis na dertig jaar herlezen: ongekend radicale kritiek op welzijnswerk', *Tijdschrift voor sociale vraagstukken TSS* 9, 12-16.

28 Evelien Tonkens (2003), *Mondige burgers, getemde professionals*, 38-39.

29 Zie ook Maarten van der Linde, *Doe wel, maar... zie om. Een pleidooi voor historisch besef in het sociaal werk*, Utrecht 2011, 42-47.

30 Jacqueliën Soetenhorst-de Savornin Lohman, *Doe wel en zie om. Maatschappelijke hulpverlening in relatie tot het recht*, Lisse 1990, 129-153.

31 Naar aanleiding van het proefschrift van Geert van der Laan bracht het tijdschrift TVA in zijn laatste nummer (1991, 4) bijdragen van o.a. Geert van der Laan, Harry Kunnean, Andries Baart, Lies Schilder, Marlies van der Linden en Conny Schumacher.

32 Herman Nijenhuis (red.), *De lerende professie. Hoofdlijnen van het maatschappelijk werk*, Utrecht 1997. Dit boek was mede een product hiervan.

33 Geert Mak, 'De ontbinding van het huisbezoek', *NRC-Handelsblad*, 14 maart 1996.

34 Henri Henselmans, *Bemoeizorg, ongevraagde hulp voor psychotische patiënten*, Delft 1993; Ischa Meijer, 'Het leven met veel pech toch een beetje fatsoenlijk zien te maken. Een interview met Henri Henselmans', *Tijdschrift voor de Sociale Sector*, juni 1997, 6, 36-41.

35 Jos van der Lans, 'Het vuile werk van de verzorgingsstaat', *De Groene Amsterdammer*, 10 augustus 1994.

36 Anneke Menger, 'Voorwaardelijk, gedwongen, outreachend, bemoeizorg of gewoon AMW?', *Tijdschrift voor de Sociale Sector*, 1997, 6, 10-13.

37 De aanpak is beschreven door Joyce Hes, *Recht doen aan de buurt*. Dordrecht 2000.

38 Lia van Doorn, *Outreachende hulpverlening. Praktijkervaringen van 10 experimentele projecten*. Arnhem 2004; dez., *Een tijd op straat. Een volgstudie naar (ex-) daklozen in Utrecht 1993-2000*. Utrecht 2002.

39 Evelien Tonkens en Jan Willem Duyvendak, 'Paternalisme tussen verguizing en omarming. Bemoeizorg en bemoeizucht van sociale professionals na 1950', *Justitiële Verkenningen*, 2001, 6, 8-18.

40 Nel Jagt, *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker*. Utrecht, NVMW, 2006, 92-94. Vergelijk Feitse Boerwinkel (1906-1987), directeur van Academie de Horst, die sektes en ketterse bewegingen de 'onbetaalde rekeningen' van de kerk noemde. F. Boerwinkel, *Kerk en Secte*, Den Haag 1953.